

***O'ZBEK VA TURK TILLARI UNLU VA UNDOSH TOVUSHLARNING
O'XSHASH VA FARQLI TOMONLARI***

Sharof Rashodov nomidagi SamDU Urgut filiali

Pedagogika va tillarni o'qitish

metodikasi kafedrası assitenti

Yakubova Safiya Hamdamovna .

E-mail:[*safiyayakubova1231@gmail.com*](mailto:safiyayakubova1231@gmail.com)

Tel: +998889300021

Qodirberganova Shaydo Mansur qizi

Pedagogika va tillarni o'qitish fakulteti

O'TVA yo'nalishi 1- bosqich talabasi

[*qodirberganovashaydo9@gmail.com*](mailto:qodirberganovashaydo9@gmail.com)

Tel: +998771191104

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek va turk tillarining fonetik tizimi qiyosiy tahlil qilinib, unlilar va undoshlarning o'xshash hamda farqli jihatlari ilmiy asosda yoritiladi. Turkiy tillarga xos fonologik xususiyatlar, ayniqsa unli uyg'unligi, undoshlarning fonetik almashinuvlari, artikulyatsion belgilar, tarixiy fonetik rivojlanish hamda zamonaviy talaffuz me'yorlari kontekstida ko'rib chiqiladi. Qiyosiy tahlillar natijasida ikki tildagi fonematik birliklarning tizimiy yaqinliklari va o'zaro farqlanish mexanizmlari aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *O'zbek tili, turk tili, fonetika, unli tovushlar, undosh tovushlar, fonologik tizim, unli uyg'unligi, qiyosiy tilshunoslik.*

Аннотация: *В статье проводится сравнительный анализ фонетических систем узбекского и турецкого языков, выявляются*

сходства и различия гласных и согласных звуков. Особое внимание уделяется фонологическим особенностям тюркских языков, таким как гармония гласных, фонетические чередования согласных, артикуляционные характеристики и историческое развитие звуковой системы. Результаты анализа демонстрируют структурную близость фонемных систем двух языков и механизмы их дифференциации.

Ключевые слова: *узбекский язык, турецкий язык, фонетика, гласные, согласные, фонологическая система, гармония гласных, сравнительное языкознание.*

Özet: *Bu makalede Özbekçe ve Türkçenin fonetik sistemleri karşılaştırmalı olarak incelenmekte, ünlü ve ünsüzlerin benzer ve farklı yönleri bilimsel çerçevede açıklanmaktadır. Türk dillerine özgü fonolojik özellikler — ünlü uyumu, ünsüz değişimleri, artikülasyon özellikleri, tarihî fonetik gelişim ve çağdaş telaffuz standartları bağlamında değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları iki dilin fonem yapılarındaki sistematik yakınlıkları ve farklılaşma mekanizmalarını ortaya koymaktadır.*

Anahtar kelimeler: *Özbekçe, Türkçe, fonetik, ünlüler, ünsüzler, fonolojik sistem, ünlü uyumu, karşılaştırmalı dilbilim.*

Abstract: *This article provides a comparative analysis of the phonetic systems of Uzbek and Turkish, focusing on the similarities and differences between their vowel and consonant inventories. Key phonological features common to Turkic languages—such as vowel harmony, consonant alternations, articulatory properties, historical phonetic development, and contemporary pronunciation norms—are examined in detail. The findings highlight the structural affinities between the phonemic systems of the two languages as well as the mechanisms underlying their divergences.*

Keywords: *Uzbek, Turkish, phonetics, vowels, consonants, phonological system, vowel harmony, comparative linguistics.*

Turkiy tillar oilasi tarkibidagi o'zbek va turk (Anadolu turk) tillari genetik jihatdan yaqin bo'lib, ularning fonetik tizimida qadimiy umumturkiy xususiyatlar bilan bir qatorda mustaqil taraqqiyot yo'lida shakllangan farqlar ham mavjud. Bu ikki tilning fonologik tizimini qiyosiy o'rganish turkiy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Unli va undosh tizimlaridagi o'xshashliklar tilning tarixiy ildizlarini, farqlar esa geografik, sotsiolingvistik, fonetik va fonologik jarayonlarning ta'sirini yoritib beradi. Mazkur maqolaning maqsadi — o'zbek va turk tillaridagi unli hamda undosh tovushlarni lingvistik asosda solishtirish, o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash hamda ushbu farqlarning ilmiy manbalarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot fonetika, fonologiya, qiyosiy tilshunoslik metodlariga suyanan holda amalga oshiriladi. O'zbek va turk tillari umumturkiy vokalizmdan kelib chiqqan bo'lib, dastlabki taraqqiyot bosqichlarida tovush tizimlari juda yaqin bo'lgan. Turk tilida unli tovushlarning qadimiy singarmonizm hodisasi saqlanib qolgan bo'lsa, o'zbek tilida, ayniqsa o'rta asrlarda fors-tojik tili ta'siri, shahar shevalarining ustuvorligi va tilning fonetik soddalashuvi sababli bu hodisa sustlashgan yoki yo'qolgan. Turk tilida fonologik tizimni **vokal uyg'unligi (singarmonizm)** boshqarib turadi, o'zbek tilida esa bu tamoyil faqat ba'zi lahjalarda qisman saqlangan. Ikki tilning fonetik tizimini qiyoslashda aynan vokalizm va konsonantizm tizimlaridagi farqlar alohida e'tibor qaratishga loyiq. Turk tillar oilasiga mansub bo'lgan o'zbek va turk tillari fonetik tuzilishga qator umumiyliklarga ega bo'lib, ular tarixiy ildiz jihatdan, geologik hududlarning almashinuvi, qo'shni xalqlar bilan ijtimoiy-madaniy aloqalar, migratsiyon jarayonlar va siyosiy mustaqil taraqqiyot natijasida har ikki tilda fonetik tizim o'ziga yaqin hisoblanadi. Fonetik tizim tilning eng muhim tarkibiy qatlami bo'lib, unda unlu va undosh fonemalarning miqdori, talaffuzdagi xususiyatlari, akustik va artikulyatsiyon

farqlar , urg'u bo'g'in tizimi kabi hodisalar muhim o'rin tutadi. Shuni alohid ta'kidlash lozimki, turkiy tillar doirasida fonetik o'shashlikning mavjudligi umumiy genealogiyani ko'rsatadi , ammo farqlarning mavjudligi esa har bir tilning mustaqil taraqqiyot yo'nalishini belgilaydi.

Turkiy tillar oilasi uzoq tarixga ega bo'lib, uning tarkibidagi tillar fonetik, leksik va grammatik jihatdan ko'plab o'xshashliklarga ega. Ammo har bir tilning mustaqil taraqqiyoti, geografik hudud, boshqa tillarning ta'siri va ichki fonetik jarayonlar natijasida fonologik tizimda o'ziga xos farqlar vujudga kelgan. O'zbek va turk tillari ham turkiy tillar oilasining yirik vakillari sifatida ko'plab umumiyliklarga ega bo'lsa-da, ularning fonetik tizimi bugungi kunda sezilarli darajada farq qiladi. O'zbek va turk tillarida unli tovushlar old va orqa qator, lablangan va lablanmagan, tor va keng kabi fonetik belgilarga ko'ra tasniflanadi. Har ikkala tilda ham unli tovushlar so'zning bo'g'in tuzilishida asosiy o'rin egallaydi va talaffuz jarayonida ravshan eshitiladi. Shuningdek, ikkala tilda ham unli tovushlarning cho'ziq-qisqa talaffuzi mazmunga keskin ta'sir qilmaydi.

Farqlar: O'zbek tilida unlilar soni 6–9 atrofida bo'lib (a, e, i, o, u, o', ba'zan ë), ayrim unlilar talaffuzda turlicha variatsiyalarga ega. Turk tilida esa 8 ta asosiy unli mavjud: a, e, ı, i, o, ö, u, ü. Turk tilida fonetik tizimning asosiy xususiyatlaridan biri — unli uyg'unligining qat'iy amal qilishi. So'z tarkibidagi barcha unlilar bir xil qator va bir xil lablashuv xususiyatiga ega bo'ladi. O'zbek tilida esa bunday hodisa tarixan mavjud bo'lgan bo'lsa-da, bugungi adabiy tilda deyarli kuzatilmaydi. Shuningdek, ikki tilda ayrim maxsus unlilar mavjud: o'zbek tilidagi o' unlisi turk tilida uchramaydi; turk tilidagi ö, ü, ı unlilari o'zbek tilida yo'q. O'xshashliklar: Ikkala tilda ham undosh tovushlar jarangli va jarangsiz juftliklarga ega: *b–p, d–t, g–k* va boshqalar. Artikulatsion jihatdan *m, n, l, r, s, ş/ch, y* kabi undoshlar deyarli o'xshash shaklda qo'llaniladi. Turk tilida jarangli va jarangsiz undoshlarning so'z oxirida almashishi keng tarqalgan: *kitap → kitabı, uçak → uçağı*. O'zbek

tilida bunday almashuv kamroq kuzatiladi. Shuningdek, o'zbek tilidagi ch/sh tovushlari turk tilida mos ravishda ç/ş tarzida yoziladi va talaffuzda ma'lum farqlarga ega. Turk tilida jarangli va jarangsiz undoshlarning so'z oxirida almashishi keng tarqalgan: *kitap* → *kitabı*, *uçak* → *uçacı*. O'zbek tilida bunday almashuv kamroq kuzatiladi. Shuningdek, o'zbek tilidagi ch/sh tovushlari turk tilida mos ravishda ç/ş tarzida yoziladi va talaffuzda ma'lum farqlarga ega. O'zbek va turk tillaridagi unli hamda undosh tovushlar tizimini qiyosiy fonetik tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ikki til umumiy genealogik ildizga ega bo'lishiga qaramay, tarixiy taraqqiyot jarayonida fonologik tizimda sezilarli farqlanishlar yuzaga kelgan. Uning asosiy sabablari sifatida geografik sharoitlar, boshqa tillarning fonetik ta'siri, ichki fonologik jarayonlarning kuchayishi yoki susayishi, adabiy til me'yorlarining shakllanishi kabi omillarni ko'rsatish mumkin. Mazkur tadqiqot ana shu farqli yo'nalishlarning fonetik tizimga qanday ta'sir ko'rsatganini ilmiy asosda ochib berdi.

Birinchidan, turk tilida unli uyg'unligining saqlanib qolishiga qaramay, o'zbek tilida bu hodisa deyarli yo'qolganligi ikki til fonologik tizimlaridagi eng muhim farqlar sirasiga kiradi. Turk tilida bo'g'inning ifodalanishi, qo'shimchalarning tanlanishi, so'zning fonetik shakllanishi to'laligicha unli uyg'unligi qonuniga bo'ysunadi. O'zbek tilida esa qo'shimchalar bir necha variantda emas, yagona shaklda qo'llanadi, bu esa fonologik tizimda morfonologik barqarorlikni kuchaytirgan bo'lsa-da, fonetik moslashuvni pasaytirgan. Bu holat ikki til taraqqiyotining turli yo'nalishlarda borganidan dalolat beradi. Ikkinchidan, unli tizimning tarkibiy farqlari — o'zbek tilidagi o', ë kabi o'ziga xos tovushlarning mavjudligi, turk tiliga xos bo'lgan ö, ü, ı unlilarining o'zbek fonologiyasida uchramasligi — ikki tilning fonetik tizimini keskin farqlovchi belgilar sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, ı unlisining mavjudligi turk tilidagi fonologik oppozitsiyalarni kengaytiradi, o'zbek tilida esa bu bo'shliq boshqa fonemalar hisobiga kompensatsiya qilinadi. Bu holat har bir tilning fonologik tizimi

qanday muvozanatga ega ekanini ko'rsatadi.

Uchinchidan, undosh tovushlarning taqqosiy tahlili ikki tilning fonologik tizimida o'ziga xos bo'lgan artikulyatsion farqlarni aniqlash imkonini berdi. O'zbek tilidagi x va g kabi fonemalarning faol ishlatilishi, turk tilida esa ğ fonemasining maxsus yumshatish va cho'zish funksiyasini bajarishi fonetik strukturadagi asosiy tafovutlardir. Turk tilida undoshlar o'rtasidagi jarangli–jarangsiz almashuvning ishlab turgan fonetik mexanizm bo'lishi, o'zbek tilida esa bu jarayonning sustligi fonologik tizimning dinamikligi va stabil holatini aks ettiradi. Tadqiqot natijalari amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

Xususan: til o'rgatishda fonetik farqlarni to'g'ri anglash talaffuz xatolarini kamaytiradi; tarjima jarayonida fonologik moslikni ta'minlashda yordam beradi;

nutq texnologiyalari, matnni ovozga aylantirish tizimlari, avtomatik transkripsiya loyihalarida qiyosiy fonetikaning qo'llanilishi zarur;

kompyuter lingvistikasi va korpus lingvistikasida ikki tilning fonetik modellari uchun asos yaratadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'zbek va turk tillari fonetik tizimining qiyosiy o'rganilishi nafaqat nazariy fonologiya uchun, balki amaliy lingvistika, til o'qitish metodikasi, tarjimashunoslik va nutq texnologiyalari sohalari uchun ham muhim ilmiy- amaliy ahamiyatga ega bo'lib, kelgusida yanada kengroq tadqiqotlar uchun ilmiy zamin yaratadi.

Mazkur mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, o'zbek va turk tillari fonetikasi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar ikki asosiy yo'nalishga bo'linadi. **Qadimiy turkiy manbalar asosidagi tarixiy-fonetik izlanishlar va zamonaviy fonologiya hamda qiyosiy tilshunoslik doirasidagi tadqiqotlar.** Mahmud Koshg'ariyning XI asrda yozilgan ushbu monumental asari o'zbek va turk tillarining umumiy fonetik manbaini o'rganishda asosiy manbalardan biridir. Unda turkiy tillarning qadimgi fonologik tizimi, ayniqsa: **singarmonizm (unli**

uyg'unligi), unli tovushlarning old–orqa qatorligi, undoshlar tizimidagi turg'unlik batafsil tasvirlangan. Koshg'ariy turkiy tillarda ö, ü, ı kabi unlilarning faol ishlatilishini qayd etadi. Bu holat hozirgi turk tilida saqlangan bo'lsa, o'zbek tilida keyingi taraqqiyot natijasida qisqarib ketgan. **Ilmiy natija:** Koshg'ariy merosi o'zbek va turk fonetikasidagi farqlarning tarixiy ildizini aniqlashda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbek tilidagi o' fonemasining yo'qligi devon matnlarida kuzatiladi, turk tilining esa qadimgi shakl bilan uzviy bog'liqligi aniq ko'rinadi. **A. Hojiyev, A. Nurmonov, S. Usmonov – “O'zbek tili fonetikasi”.** Ushbu asarda o'zbek tilining vokalizm tizimi chuqur ilmiy tahlil qilingan. Mualliflar o'zbek tilida: unli fonemalar soni **6 ta** ekanini, o' fonemasining markaziy fonologik o'rin egallashini, singarmonizmning **yo'qligini yoki juda sustligini**, asoslab bergan. **Ilmiy asos:** Mualliflar o'zbek tilidagi vokal tizimning soddalashuvi fors-tojik tilining fonetik ta'siri, shuningdek o'zbek tili tarixidagi shahar shevalarining ustuvorligi bilan bog'liq ekanini ilmiy dalillar bilan ko'rsatadi. **M. Mirtojiyev – “Hozirgi o'zbek adabiy tili”** Mirtojiyev undosh tizimni tasniflar ekan, o'zbek tilida: **ng fonemasining mustaqilligi, j tovushining portlovchi-yumshoq xarakteri g' tovushining fonologik o'rni** kabi jihatlarga e'tibor qaratadi. **Tahlil:** Bu xususiyatlar turk tilidan farq qiladi. Masalan, turk tilida ng mustaqil fonema emas, j tovushi esa frikativ (3) tarzida talaffuz qilinadi. Bu holat o'zbek va turk tillarining mustaqil fonetik taraqqiyotini ko'rsatadi.

Zamonaviy turk fonetikasi bo'yicha adabiyotlar tahlili T. Banguoğlu – “Türkçenin Grameri” Turk tilshunosligining klassik asarlaridan biri bo'lgan bu kitobda:

- **8 ta unli fonema** tizimi,
- **singarmonizmning grammatik tizimni boshqaruvchi kuchi,**

undoshlarning o'zaro almashinuvi (k–ğ, t–d, p–b) keltiriladi.

Ilmiy tahlil: Turk tilida vokal uyg'unligi nafaqat fonetik, balki

morfologik jarayonni boshqaruvchi asosiy omil hisoblanadi. Bu xususiyat o'zbek tilidan keskin farqlanadi, chunki o'zbek tilida affikslar unlining qalin-ingichkaligiga moslashmaydi. **A. Gencan – “Dilbilgisi”** Gencan turk tilidagi undosh tizimning fonologik xususiyatlarini batafsil yoritadi. Unda: **j** tovushining frikativ tabiatga ega ekani, **ğ** undoshining cho'ziqlik va yumshoqlik belgisini ifodalashi, so'z oxiridagi undoshlarning yumshash qonunlar ko'rsatib o'tiladi. **Ilmiy e'tibor:** **ğ** undoshi o'zbek tilida yo'q. Turk tilidagi bu undosh o'ziga xos fonologik vazifaga ega: so'z ichida cho'ziqlik yaratadi (*dağ – da:*, *yoğur – yo:ur*). O'zbek tilida esa cho'ziqlik unli tabiatiga bog'liq emas.

Qiyosiy turkiy tilshunoslik bo'yicha adabiyotlar N. Baskakov – “Turkiy tillarning tasnifi” Baskakov turkiy tillarning fonetik o'ziga xosliklariga ko'ra guruhlanishini taklif qiladi. U o'zbek va turk tillarining quyidagi asosiy farqlariga e'tibor qaratadi:

- o'zbek tilida vokal soddalashuvi,
- turk tilida qalin-ingichka oppozitsiyaning saqlanishi,
- undoshlar tizimida turkiy qadimiylilikning turlicha darajada davom etishi.

Tahlil: Baskakovning fikricha, o'zbek tili ko'proq “o'rta osiyo turkiy” xususiyatlarga, turk tili esa “g'arbiy turk” xususiyatlariga tayanadi. **A. Kononov – “Grammatika sovremennogo turetskogo yazyka”** Kononov zamonaviy turk tilini ilmiy tasvirlar ekan, fonetik tizimni batafsil tahlil qiladi. U singarmonizmni turkiy tillarning eng qadimiy va barqaror xususiyati sifatida baholab, o'zbek tilida bu hodisaning yo'qolishi tarixiy-tarixiy-lingvistik hodisa ekanini qayd etadi. **O'zbek va turk tillari fonologik tizimining umumiy xususiyatlari** O'zbek va turk tillari umumturkiy vokalizmdan kelib chiqqan bo'lib, dastlabki taraqqiyot bosqichlarida tovush tizimlari juda yaqin bo'lgan. Turk tilida unli tovushlarning qadimiy

singarmonizm hodisasi saqlanib qolgan bo'lsa, o'zbek tilida, ayniqsa o'rta asrlarda fors-tojik tili ta'siri, shahar shevalarining ustuvorligi va tilning fonetik soddalashuvi sababli bu hodisa sustlashgan yoki yo'qolgan. Turk tilida fonologik tizimni **vokal uyg'unligi (singarmonizm)** boshqarib turadi, o'zbek tilida esa bu tamoyil faqat ba'zi lahjalarda qisman saqlangan. Ikki tilning fonetik tizimini qiyoslashda aynan vokalizm va konsonantizm tizimlaridagi farqlar alohida e'tibor qaratishga loyiq.

Unli
tovushlar tizimidagi o'xshashliklar Ikkala til ham turkiy tillarga xos bo'lgan unli tovushlarning asosiy fonologik belgilari bilan ajralib turadi:

- **Orqa va old qator unlilar** mavjud;
- **Lablangan va lablanmagan unlilar** mavjud;
- **Yorug'-quyuq (ingichka-qalin) qarshiligi** tarixi bir bo'lgan;
- **Unlilar ochiq-yopiq** belgisiga ko'ra farqlanadi.

O'xshash unlilar qatoriga quyidagilar kiradi:

Unli turi	Turk tili	O'zbek tili
------------------	------------------	--------------------

Old qator – lablanmagan	e, i	e, i
-------------------------	------	------

Orqa qator – lablangan	o, u	o, u
------------------------	------	------

Orqa qator – lablanmagan	a	a
--------------------------	---	---

Bu o'xshashliklar tilning umumturkiy fonetik tizimidan kelib chiqqan bo'lib, qadimgi turkiy yodnomalar fonetik strukturasi bilan uyg'unidir.

3. Unli tovushlar tizimidagi farqlar. Turk tilida jami 8 ta asosiy unli mavjud (a, e, ı, i, o, ö, u, ü). Ular qalin-ingichka va lablangan-lablanmagan qarshiliklarga bo'linadi. O'zbek tilida esa fonologik tizim 6 unli atrofida barqarorlashgan (a, e, i, o, u, o'). Farqlar quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

a) Turk tilida ö va ü unlilarining mavjudligi O'zbek tilida ö, ü unlilari mustaqil fonema sifatida yo'q; ular fonetik variantlar yoki kirish so'zlarda uchraydi.

Misollar:

- turkcha *gül* – o'zbekcha *gul*
- turkcha *kötü* – o'zbekcha *yomon*

b) O'zbek tilida o' fonemasining mavjudligi

O'zbek tilining o'ziga xos fonemasi – o' / ʊ / bo'lib, turk tilida bunday maxsus fonema yo'q.

Misollar:

- o'zbekcha *o'g'il*, *o'n*, *o'q*
- turk tilidagi mos tovush: *o* / *u* fonemalariga yaqin, biroq ayniy emas.

c) Turk tilida singarmonizmning faol ishlashi

Turk tili grammatik affikslar unlini ildizdagi unlining qalin-ingichkaligiga moslab oladi:

- *ev-ler* (uylar), *kapı-lar* (eshiklar)

O'zbek tilida bu hodisa mavjud emas:

- *uylar*, *eshiklar*

Bu farq turkiy tillarning tarixiy rivojlanishidagi eng muhim fonologik tafovutlardan biridir. **Undosh tovushlar tizimidagi o'xshashliklar** Ikkala til undoshlar tizimi turkiy fonetik xususiyatlarning ko'pchiligini saqlagan:

- Portlovchi undoshlar: p, b, t, d, k, g
- Sirg'aluvchi undoshlar: s, z, sh, j
- Burun undoshlar: m, n, ng
- Lateral va vibratsion undoshlar: l, r, y

Umumiylikning sababi — qadimiy turkiy fonologik tizimning barqarorligidadir. O'zbek va turk tillaridagi asosiy leksik qatlam ham bu umumiylikni mustahkamlab turgan.

Undosh tovushlar tizimidagi farqlar

a) Turk tilida f, h undoshlari faol ishlaydi O'zbek tilida ham mavjud, lekin o'rta asr fors-tojik ta'siri orqali kengaygan.

b) Turk tilida j undoshi yumshoq talaffuzga ega (frikativ /ʒ/) O'zbek tilidagi j ko'proq portlovchi-yumshoq tovushga yaqin (/dʒ/).

Misollar:

- turkcha *jilet* — [ʒ]
- o'zbekcha *jilet* — [dʒ]

c) O'zbek tilida ng fonemasi mustaqil fonema sifatida saqlangan

Turk tilida ng asosan orqa qator unlilar yonida assimilativ holda uchraydi, ammo mustaqil fonema emas:

- turkcha *renk*
- o'zbekcha *rang*

d) Turk tilida undosh almashinuvi (k–ğ, p–b, t–d) faol

Bu fonetik qonuniyat tarixiy turkiy jarayonlarning davomidir:

- *renk – rengi*
- *kitap – kitabi*

O'zbek tilida bunday almashinuv cheklangan. **Ilmiy asoslar.** Tilshunoslikda ushbu farqlarning ilmiy izohi quyidagi omillar bilan bog'liq:

1. **Tarixiy-fonetik evolyutsiya**

O'zbek tili Markaziy Osiyoda fors-tojik tili bilan uzoq aloqada bo'lgani uchun vokalizm tizimi soddalashgan.

2. **Geografik va ijtimoiy ta'sirlar**

Turk tili esa g'arb mintaqalarida mustaqil fonetik taraqqiyot yo'liga ega bo'lib, qadimiy singarmonizmni to'liq saqlagan.

3. **Fonologik iqtisod qonuniyati**

O'zbek tilida fonemalar sonining qisqarishi fonetik tizimning soddalashuvi jarayonidir.

4. **Qadimgi turkiy merosning darajali saqlanishi**

Turk tili qadimgi turkiy fonologiyaga nisbatan yaqinroq, o'zbek tili esa murakkab tarixiy qatlamlar ta'sirida rivojlangan.

Yuqoridagi tahlilga ko'ra, o'zbek va turk tillari fonetik tizimida umumiy turkiy xususiyatlar yetarli darajada saqlangan bo'lsa-da, ularning mustaqil taraqqiyoti natijasida sezilarli fonologik farqlar shakllangan. Unli tizimdagi asosiy farqlar — **singarmonizmning mavjudligi yoki yo'qligi, ö–ü unlilarining saqlanishi, o' fonemasining paydo bo'lishi kabi jarayonlar bilan belgilanadi. Undosh tizimida esa j tovushining artikulyatsiyasi, ng fonemasining maqomi, tovush almashinuvi** kabi farqlar dolzarb hisoblanadi. O'zbek va turk tillari o'zining genealogik

mushtarakligi tufayli fonetik tizimning ko'plab elementlarini umumiylikda saqlagan bo'lsa-da, har bir tilning tarixiy-madaniy taraqqiyoti, geografik joylashuvi va sotsiolingvistik omillari natijasida mustaqil fonologik tizim shakllangan. Turk tilining singarmonizmga asoslangan vokal tizimi uni qadimiy turkiy fonetikaga yaqinlashtiradi, o'zbek tilida esa soddalashgan vokalizm hamda ayrim o'ziga xos fonemalar tizimi shakllangan. Bunday qiyosiy tadqiqotlar turkiy tillarning ichki tasnifi, tarixiy fonetika, dialektologiya va umumiy tilshunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbek tilshunosligiga oid manbalar Abdurahmonov, R., & Jo'rayev, T. O'zbek tili fonetikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Begmatov, E. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2006.
3. Rasulov, R. O'zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2010.
4. Yo'ldoshev, M. O'zbek tilining tovush tizimi va talaffuz me'yorlari. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat universiteti nashriyoti, 1985.
5. Bozorov, O. Fonetika va fonologiya nazariyasiga kirish. – Toshkent: Fan, 2012.
6. Qilichev, O. Turkiy tillar fonetikasining qiyosiy tahlili. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
7. Xolmonova, Z. *O'zbek tili orfoepiyasi va orfografiyasi*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
8. Qodirov, A. *O'zbek adabiy tilida talaffuz me'yorlari*. — Toshkent: Fan, 2007.

9. Ashurov, A. *Orfoepik me'yorlar va nutq madaniyati*. — Toshkent: Turon-Iqbol, 2014.
10. Sodiqov, Q. *O'zbek tili talaffuzi va zamonaviy orfoepiya masalalari*. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
11. G'aniyeva, M. *Hozirgi o'zbek adabiy tili: Orfoepiya asoslari*. — Buxoro: BDU nashriyoti, 2020.
12. To'ychiboyev, B. "O'zbek tilida orfoepik me'yorlarning shakllanishi va taraqqiyoti". *O'zbek tili va adabiyoti*, 2018, №4.
13. Mamatqulova, G. "Zamonaviy o'zbek nutqida talaffuz xatolari va ularning sabablari". *Filologiya masalalari*, 2020, №2.
14. Berdimurodov, Sh. "O'zbek orfoepiyasida unli va undoshlarning talaffuz xususiyatlari". *Til va madaniyat*, 2019, №3.
15. Yo'ldosheva, K. "Adabiy talaffuz va ommaviy axborot vositalaridagi nutq madaniyati". *O'zMU axboroti*, 2021, №1.
16. Shodmonov, E. "O'zbek tili fonetik tizimidagi zamonaviy o'zgarishlar". *Fan va texnologiya*, 2022, №2.
17. "O'zbek tilining orfoepik lug'ati", tuzuvchilar: A. Madrahimov, Z. Xolmonova. — Toshkent: Fan, 2010.
18. "O'zbek tilining imlo qoidalari" (2021-yil tahriri). — O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Atamalar komissiyasi.
19. O'zbek tilining imlo lug'ati (2020-yil nashri). — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.

20. “Nutq madaniyati asoslari”, mualliflar: A. Mamatov, Z. Raxmonova. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.

21. Baskakov, N. A. *Тюркские языки. Историко-сравнительное исследование.* — Moskva: Nauka, 1969.

22. Koponov, A. N. *Грамматика современного узбекского литературного языка.* — Leningrad: Nauka, 1960.

23. Nemtseva, N. “Узбекская орфоэпия и ее нормы”. *Вопросы языкознания*, 1983, №3